

Politikus, diktátor, száműzött*

Feitl Istvánt egyetemista kora óta ismerem és kísérem figyelemmel tudományos munkásságát. Magyarország 20. századi történelméről, döntően az 1944 utáni korszakról számos alapművet írt, és forráskiadványokat tett közzé. Ezek sora hosszú lenne, ezért csak néhányat említenék: elsőként dolgozta fel tudományos alapossággal az első „népfrontos” választásokat (1949) és a Rákosi-rendszer, illetve a Kádár-korszak „választásait”. Rákosi Mátyás életének utolsó évtizedeit, a KGST és Magyarország viszonyát, legutóbb pedig nagy terjedelmű, több évtizedes kutatásainak eredményeit összegző monográfiát jelentetett meg *Az államszocialista korszak álparlamentje* címmel. Tudományos bevezetőkkel és precíz jegyzetekkel ellátva több „vaskos” kötetet adott ki társszerzőkkel a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai, illetve Központi Bizottságának jegyzőkönyveiből, hasonlóan társszerzővel megjelentette Rákosi Mátyás és Gerő Ernő pártvizsgálatainak titkos hangszalagjait, részt vett Rákosi Mátyás négykötetes, több ezer oldalas visszaemlékezéseinek sajtó alá rendezésében. A korszakról megjelent igen nagyszámú tanulmánykötetnek nemcsak egyik szerkesztője, hanem szinte kivétel nélkül valamennyi munkában tanulmányíróként is részt vett, népszerűsítő munkákat írt – társszerzőkkel – a koalíciós évekről és a Kádár-korszakról stb. A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy Feitl István az 1944 utáni történetünk egyik legkiválóbb szakértője mind a forrásanyag ismeretét, mind tudomá-

* FEITL István: *Ki volt Rákosi Mátyás?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2020. 292 p.

nyos feldolgozását tekintve. Mindezek megfelelő alapot jelentettek és messzemenően alkalmassá tették őt arra, hogy Rákosi-monográfiáját elkészítse.

Rákosi Mátyás – 1944–1956 között az ország egyik vezető politikusa, majd diktátora – személye és tevékenysége már régóta foglalkoztatja Feitl Istvánt. Közel három évtizede elsőként írt levéltári forrásokra alapozott nagyobb tudományos tanulmányt a bukott Rákosi száműzetésben töltött éveiről és haláláról.¹ Azóta már számos munka megjelent Rákosiról, igen gazdag a koalíciós évek (1944–1949) és a Rákosi-rendszer irodalma, és hatalmas mennyiségű forrás van, amit a szakemberek közzétettek és feldolgoztak. Egyetértéssel fogadom a szerző álláspontját: „Ettől a rövid könyvtől ezért ne várja a Tisztelt Olvasó, hogy 1944 után minden vonatkozásban még részletesebben és kronologikusan előrehaladva, valamennyi eseményt a politikus és magánember minden megnyilvánulására kitérően tárgyaljuk.” (11.) Ezen túl nyilván alkalmazkodnia kellett a Napvilág Kiadó politikus-életrajzokat bemutató sorozatának követelményeihez. Ezzel együtt újdonságként hat, hogy olyan feldolgozást készített, amelyben a párbeszéd és „interjús” forma váltja egymást. Feitl István alapvető kutatási módszere – ahogy ezt eddigi szakmai munkássága messzemenően és egyértelműen bizonyítja –, a források lelkiismeretes, lehetőleg „összességére” törekvő feltárása, ami igen nehéz és időigényes munka. Jelen esetben, ahogy erre fentebb utaltam, döntően a megjelent – köztük természetesen a témával kapcsolatos korábbi írásai – szakirodalom és forráskiadványok eredményeinek kritikai felhasználására törekszik, s messzemenően támaszkodtak Rákosi Mátyás visszaemlékezéseire. Itt jegyzem meg, hogy a tájékoztató irodalmi felsorolást viszont – valószínű terjedelmi okokból – meglepően „szűkre” szabta, még a lábjegyzetekben hivatkozott munkák is itt-ott kimaradtak belőle. Mindez nem vonja kétségbe a szerző széles körű szakmai ismereteit és tájékozottságát.

Rákosi (Rosenfeld) Mátyás 1892. március 9-én a bácskai Adán született Rosenfeld József (felesége: Léderer Cecília) tizenhárom

¹ FEITL ISTVÁN: *A bukott Rákosi*. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1993.

gyermekes zsidó kiskereskedő fiaként. Nevét még az apa 1904 januárjában Sopronban magyarosította Rákosira. Tanulmányait az adai népiskolában kezdte, majd a soproni reáliskolában tanult. 1910-ben érettségizett Szegeden.

A családi hagyomány szerint feltűnően jó eszű, tehetséges, rendkívül érdeklődő tanuló volt, fogékony a valóság megismerésére, ugyanakkor okos és érzékeny minden igazságtalansággal szemben. Érdekes módon a politika iránti érdeklődés is viszonylag korán kialakult benne. Szegeden csatlakozott a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz, ami dokumentumokkal – mutat rá Feitl – nem igazolható. Nagyobb hatással volt rá, hogy 1910–1912 között elvégezte a Budapesti Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémiát, és 1911-ben a Galilei Kör titkára lett, majd megismerkedett Szabó Ervinnel, akinek munkássága és személye szintén nagy hatással volt rá.

Az 1912-től 1925-ig eltelt időszakot Feitl István joggal nevezi a „kalandozások korszakának”. 1913 és 1914-ben ösztöndíjasként Hamburgban és Londonban fejleszti nyelvtudását. Először olvassa a marxizmus klasszikusait, gazdagítja irodalmi műveltségét, még középiskolai érdeklődéséből következően szakkönyvek olvasásával mélyül el a hadtudomány rejtelmeiben. London, az igazi világváros lenyűgözi. Itt öt kontinens minden nációja jelen van az utcán, és kikötőjében élnek kisebb-nagyobb szocialista csoportok is, közülük például az oroszokkal felveszi a kapcsolatot. A szarajevói merénylet híre is Londonban éri, hazatér, és bevonulattják a szabadkai 6. honvéd gyalogezredhez. 1915 áprilisában hadapródként zászlóaljával együtt fogságba esik. A távol-keleti Csítában kialakított hadifogolytáborba kerül, majd a kínai határ melletti Daurijába, s végül 1918 márciusában Pétervárra, ahonnan hazaindul, és májusban érkezik Budapestre. Rudas László ismerteti össze Kun Bélával, s így november 24-én egyik alapító tagja lesz a Kommunisták Magyarországi Pártjának, másképpen szólva csatlakozik ahhoz a politikához és mozgalomhoz, amely elkíséri élete végéig.

Rákosi a Tanácsköztársaság idején a legfiatalabb népbiztos, katonai ismereteit a harctereken igyekszik bizonyítani. Feitl együttal cáfolja azokat a legendákat, amelyeket az ötvenes évek

elején gyártottak sikeres „hadvezéri” képességeiről. Azt viszont alátámasztja, hogy szigorú parancsnok volt, fegyelmezetlenül visszavonuló katonákat géppuskarozásba helyezésével állított meg és kényszerítette vissza állásaikra, dandárparancsnokot váltott le, s maga lépett a helyére. Parancsnokként a 40 000 fős Vörös Őrséget – Kun Béla kérésére – viszont már nem tudta „rendbe tenni”, mivel a Tanácsköztársaság megbukott, és Rákosi számos társával együtt Bécsbe távozott. A százharminchárom napban játszott szerepét így értékeli a szerző: „valójában szélsőbaloldali magatartás a jellemzője; erőszakos, a vélt vagy valószínű ellenséggel szemben válogatás nélkül kíméletlen eszközöket is hajlandó bevetni, ugyanakkor egyes gyakorlati ügyekben ügyes taktikai érzékkel intézkedik”. (46.)

Rákosi 1920. június elején Moszkvában találkozik Leninnel, aki „elképesztő nagy hatással van rá”. Támogatásával lesz a Kommunista Internacionálé munkatársa, majd annak egyik titkára. A húszas évek elején „igazi leninista” pártok létrehozásán munkálkodott Németországban, Csehországban, Ausztriában és Olaszországban, 1924-ben pedig szakértőként dolgozott Párizsban a Francia Kommunista Párt mellett. Még ebben az évben illegális pártmunkára hazaküldték Magyarországra, ahol részt vett a KMP megszervezésében, a párt első kongresszusának egyik előadója, de 1925 őszén lebukott és letartóztatták. Először nyolc és fél évi fogházra ítélték, majd 1935 februárjában – a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt – bíróság elé állították, és életfogytiglani börtönt kapott. A pereket, főleg a másodikot, minden korábbi munkánál részletesebben tárgyalja a kötet (vádirat, vádpontok ismertetése és elemzése), elutasítva a vád és az ítélet alapvetését a védelem részéről. Ezzel együtt az ítélet megszületik. Rákosi visszakerül a szegedi Csillagbörtönbe, ahol nem egyik tagja a kommunista rabok csoportjának, hanem ő lesz a vezér. Itt ismerkedik meg Kádár Jánossal, akit szerencséjére Rákosi nem tekint spiclinek. 1940-ben a magyar hatóságok hozzájárultak, hogy Rákosi a Szovjetunióba távozzon. Kiszabadítását a szovjet kormány kezdeményezte, s összekapcsolta az 1849-ben zsákmányolt magyar zászlók visszaadásával. 1940. november 6-án Vas Zoltánnal – kommunista börtöntár-

sával – együtt érkezett Moszkvába, másnap a Vörös téri dísztribünön már Sztálin, a Gazda oldalán nézte végig a szokásos díszszemlét.

A háború alatt Rákosi a moszkvai rádió magyar adásain, majd az ugyancsak Moszkvában működő Kossuth rádió hullámhosszán rendszeresen szolt a magyar hallgatókhoz. Látogatta az antifasiszta iskolákat, beszédeket tartott, 1941-ben Dimitrov útján ismerkedett meg Geróvel, Révaival és Farkas Mihállyal, így állt össze a négyes fogat, amit Külföldi Bizottságnak neveznek el. 1944-ben fontos szerepe volt az MKP programja kimunkálásában, decemberben – távollétében – tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, Sztálin akarata szerint csak 1945. január 30-án érkezett Debrecenbe, majd február 24-én – már Budapesten – megválasztották az MKP főtitkárának.

Rákosi hamar feltalálta magát a koalíciós idők „játékszabályai mentén”, de a „tömegmunkában” is. A százhatvan centi magas, kövérkés, „egybenyakú” kopasz ember nem volt lángoló szónok, de szuggesztív előadónak számított. Kitűnő memóriájával szívesen kápráztatta el beszélgetőtársait, széles körű nyelvtudását (német, angol, orosz, olasz, francia, török) pedig jól kamatoztatta külföldi partnerei előtt. A barátságos stílussal leplezett ridegség és ravaszság ugyanakkor kiismerhetetlenné tette személyét. Rákosi bizalmatlan volt azokkal a kommunistákkal szemben, akik itthon dolgoztak, de egyébként is már hazajövele óta, s később még inkább jogot formált magának arra, hogy „hivatalosan” is ítélkezzen kommunista társai, később egy egész ország felett. A kommunista párt vezetőjeként a legnagyobb koalíciós partner az FKGP parlamenti többségének az ellensúlyozására, majd 1945–1946 fordulójától a párt „feldarabolására”, másképpen szólva szétzúzására törekedett. Célját a szovjet hatóságok, mindenekelőtt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közreműködésével a pártokba, minisztériumokba, különböző hatóságokba, sőt az egyházakba is beépített „titkos kommunisták” segítségével, a politikai rendőrség (ÁVO, majd ÁVH) közreműködésével éles politikai küzdelmek közepette 1947 nyarára sikerült megvalósítania. Mindezeket tényszerűen mutatja be és elemzi a kötet *A hatalom szerelmese* és *Hazafiatlan magyar* című fejezete. Külön is ki-

emelkedő Rákosi azon erőfeszítéseinek ismertetése, amelyeket a csehszlovákiai magyarok érdekében tett, amikor aggasztóvá vált helyzetük, megfosztották őket állampolgárságuktól, bezárták iskoláikat, kilakoltatták házaikból, elüldözték, majd hivatalosan kitelepítették (ügynevezett lakosságcsere) szülőföldjükről. Rákosi törekvései, miután sajnos nem kapott támogatást Sztálintól, hiábavalónak bizonyultak, tárgyalásai kudarccal végződtek. Tette véleményem szerint így is történelminek nevezhető.

Külön fejezetek szólnak a zsidókérdésről és a Rajk-perről. Rákosi annak tartotta az embereket, ahogy magukra tekintettek, függetlenül származásuktól. „A »homo cominternicus«, a nemzetközi ember a legfontosabb ismérv, és ezen belül mintegy másodrangú definícióként jött elő az, hogy melyik országból származik az illető. Ez volt a kommunisták között a természetes szemlélet. Nemzeti alapon nem volt különbség, mindenki egyenlő és egyenértékű volt” – állapítja meg Feitl István. Rákosi mindig a társadalomban meglévő antiszemita fertőzésre utalt a zsidó származásúak csökkentésekor, vagy Sztálin utasítására, amely már 1951-ben megvolt, de csak 1953-ban hajtották végre, például amikor Révai Józsefet és Farkas Mihályt kitessékelték a vezetőségből. (132.)

A Rajk-per után Rákosi úgy érezte, hogy teljessé vált a hatalma az országban, azt tehet, amit csak akar. Erre az időszakra, pontosabban az ötvenes évek elejére Magyarországon ugyanis a terror általánossá vált, senki sem tudhatta, nem kerül-e rá a sor, hiszen elegendő volt egy haragosának névtelen feljelentése ahhoz, hogy valaki az ÁVH-ra kerüljön, ahol hamarosan „beismerő vallomást” csikartak ki belőle. A rendőrállam működését bizonyítja, hogy az 1951 és 1953 tavasza között 650 000 személy ellen indult eljárás, foglalkoztak az ügyükkel, és 387 000 főt marasztaltak el. Rákosi ekkor volt hatalma csúcán. 1952 márciusában ünnepelte az MDP Rákosi 60. születésnapját, ahogy Feitl István is utal erre. A díszünnepség március 8-án az izléstelenség és szolgalelkűség tobzódása volt. „Széttéphetetlen egységbe kovácsolt bennünket a hű szeretet a legelső magyar ember, Rákosi Mátyás iránt” – köszöntötte Dobi István miniszterelnök Rákosit. „Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert [...]

Rákosi és a párt – egy! Rákosi és a magyar munkásosztály – egy! Rákosi és a magyar nép – egy!” – hangoztatta az ünnepi szónok Gerő. Válaszában Rákosi a szerencsének tulajdonította, hogy közvetlen tanítványa lehetett a kor „két legzseniálisabb tanítójának”, Leninnek és Sztálinnak.² Majd ünnepi kultúrprogram következett, a műsor élén az ÁVH énekkara szerepelt. A magyar írók és tudósok külön-külön ünnepi kötetekkel köszöntötték az ünnepeltet. A Munkásmozgalmi Intézet kiállítást rendezett, ahol nyolc terem az életrajzot mutatta be, huszonöt terem pedig az ország minden tájáról érkezett ajándékokat. Rákosi szentté avatása, bármilyen látványos is volt, nem tudott számottevő hatást kiváltani a magyar társadalomból, majd nem sokkal később, 1953 nyarán maguk a szovjet vezetők deheroizálták a „legjobb magyar tanítványt”. „Rákosi hitt is, meg nem is a maga nagyságában – összegzi véleményét Feitl –, a 15 börtönben töltött évért a nemzetközi kommunista mozgalom vezetőitől kapott elismerésekért, az 1945 utáni politikai szerepéért élete végéig nagyra értékelte önmagát. Az 1952-es operaházi ünnepség legfontosabb pillanataiban maga képtelen volt a hőosz szerepének megfelelni. Talán hirtelen megjelent önmaga előtt, ahogy az apró, kövér, kopasz vígjátéki figura magasba lendíti kezét és elkiáltja magát: Szabadság elvtársak!” (161.)

Minden emberben van bizonyos félelemérzés, Rákosiban azonban zsarnoki időszakában ez egyenesen főbiává vált. Hazatérése után egyfelől a szovjetektől, másfelől az ellenforradalmárok felülkerekedésétől szorong, összeesküvéstől, váratlanul támadó bérgyilkostól tart. Ezért átalakíttatja villáját, alatta speciális bunkert építtet, hasonlóan az V. kerületi – az Akadémia és a Zoltán utca sarkán álló – pártközponthoz, ahol tizenöt emeletnyi mélységben rejtett atombiztos óvóhelyet alakíttatott ki, és mindig három elfüggönyözött autóval járt. Különösen azoktól félt, akiknek közvetlen kapcsolata volt Moszkvával. Ilyenek voltak például az ÁVH vezetői és a négyes fogat tagjai. Az itt lévő szovjet

²Ünnepi est az Állami Operaházban Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja alkalmából. *Szabad Nép*, 1952. március 9.

tanácsadókkal is azt szerette volna elhithetni, hogy ő az egyetlen Moszkvához hű ember.

A párton belüli riválisokhoz (Gerő, Farkas, Révai, Rajk, Kádár, Nagy Imre) való viszonyt a szerző külön fejezetben mutatja be. A legfőbb rivális Gerő, aki lojális volt Rákosival szemben, de sosem rendelődött alá neki, inkább partner volt a vezetésben, másképpen fogalmazva: megelégedett a második hellyel. Rákosi mégis gyanakodott Gerőre, például az emigrációban egyszer odasúgta Nagy Imrének: „Figyelje meg ezt a Gerőt... mindig egy fél lépéssel előttem megy.” (177.) Az elemzés során bepillantást nyer az olvasó a színpalak mögött zajló vitákba, különösen az „új szakasz”, valamint az SZKP XX. kongresszusát követő hónapok eseményeit, illetve az utódlás kérdéseit illetően. Ismert, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetése 1956. július 18–21-i ülése – Anasztasz Mikojan ösztönző jelenlétében – felmentette Rákosit első titkári és politikai bizottsági tagsága alól. De azért tagja maradt a Központi Vezetőségnek, az Elnöki Tanácsnak és az Országgyűlésnek. Az első titkár Gerő Ernő lett. Gerő személye maximálisan biztosította a Rákosi-féle irányvonal kontinuitását, Moszkvának nem kellett nyugtalanodnia, hogy a magyar párt „vonala” túlságosan erősen megváltozna. Rákosi és jakut származású felesége az ülést követő napon elhagyta az országot, és a Szovjetunióba távoztak. A magyar történelem egyik leggyűlöletesebb politikusa megbukott. Rákosiék kezdetben meglehetősen jó körülmények között éltek: ötszobás lakás, titkosszolgálati személyzet, gépkocsi, telefon, teljes ellátás, havi zsebpénz, nyaranta Fekete-tengerparti nyaralás a rokonokkal stb.

A kezdetben Moszkvában tartózkodó Rákosi már 1956. október 23-án a szovjet csapatok közbelépését javasolta Hruscsovnak, majd később a Moszkvába menekült volt vezetőtársaival (Gerő, Hegedűs András, Révai, Piros László) együtt részt vett a szovjet rendcsinálási tervek előkészítésében. Szeretett volna hazajönni, de ez már nem adatott meg neki, élete hátralevő részét a Szovjetunióban kellett eltöltenie. Kádár János hatalomra jutását követően – Kádár nyomatékos kéréseire való tekintettel – a szovjet vezetők is egyre inkább mellőzték. Krasznodárból szá-

mos levelet írt az MSZMP KB vezetőinek hazatérése ügyében, sőt 1960-ban Aczél György és Nógrádi Sándor személyesen is tárgyaltak vele, de azt állapítják meg, hogy őszintétlen, nem ért egyet az MSZMP politikájával, sőt élesen bírálja, így hazatérését elnapolják. Amikor 1962 augusztusában az MSZMP Geróvel és még tizenhét társukkal együtt kizárta a pártból – országgyűlési mandátumától még 1957 májusában megfosztották –, a szovjetek is meglehetősen mostoha körülmények közé helyezték, a szélsőséges időjárású, kulturálatlan Tokmak nevű kirgiz kisvárosba, ahol teljes elszigeteltségbe került.

Tokmaki száműzetéséből 1962 őszén visszaengedték Gorkijba, ahol egy külföldiek számára épülő zárt városrészbe költöztették, meglehetősen jó körülmények közé. Ezután többször is szóba került hazatelepülésének ügye, sőt az MSZMP illetékesei 1970 májusában jóváhagyták a letelepülés részletes tervét is. Már csak egy nyilatkozat hiányzott Rákositól, amelyben kötelezte volna magát, hogy előzetes bejelentést tesz minden külföldi állampolgárral, illetve médiummal való kapcsolatteremtési szándékáról, nyilvános rendezvényen való részvételéről, illetve megjelenési igényéről, lakásán nem tart összejöveteleket, politikai kapcsolatokat nem létesít, és általában kerüli a feltűnésre alkalmat adó helyeket. Az aláírásért hozzá kiutazott MSZMP-képviselőknek, Borbándi Jánosnak és Harangozó Szilveszternek kijelentette, hogy nem írja alá a nyilatkozatot, és köszönés nélkül távozott. Rákosi Mátyás 1971. február 5-én, 79. életévében Gorkij városában hunyt el. Hamvait február 16-án a családtagok felesége részvételével – a legnagyobb diszkréció mellett, rendőri biztosítással – a Farkasréti temetőben helyezték el. Az egykori ünnepelt vezér ravatalánál csak testvére, Bíró Ferenc mondott gyászbeszédet. Feitl István zárszó helyett *Nyelv és karakter* címmel elemezte Rákosi ellentmondásos készítetésektől vezérelt személyiségét, barátaihoz, ellenségeihez és Sztálinhoz való viszonyát, és arra a következtetésre jutott, hogy Rákosi a sztálini típusú pártállami rendszer fölényében hitt, és annak bevezetésére törekedett, minden nemzeti sajátosság nélkül, mechanikus átvétellel. Ezt diktatórikus eszközökkel tette, más politikai és ideológiai tényezők erőszakos felszámolásával. „A pusztító háború után kudarcok

sorozata nélkül nem lehet létrehozni és fenntartani egy ilyen berendezkedést. A kudarcok elkerülése, a sikerek látszatának megteremtése érdekében Rákosi elhatározza, hogy gazember lesz – szögezi le végül Feitl –, shakespeare-i gyilkosságsorozatba kezd, amelyet csak Sztálin halála fékez meg. Hogy ezt az eszközt válasszja, ebben egyrészt szerepe van teljhatalmának, katonai-titkosszolgálati adottságainak és szadisztikus hajlamainak.” (242.) A könyv szerves részét képezi a harmincnégy oldal terjedelmű, Rákosi Mátyás életét áttekintő kronológia, a közölt képanyag pedig szemléletessé és érdekesebbé teszi a szerző mondanivalóját.

Feitl István nagy szakmai hozzáértéssel, jó stílusban megírt és dicsérendő szerkesztésben megjelent monográfiája a szakmai közvélemény mellett széles körű érdeklődésre tarthat számot a politika iránt érdeklődők nagy táborában, és reméljük, hogy a politikusok körében is, akiknek külön is ajánlom.

Izsák Lajos